

**МАЛЧИН ӨРХИЙН ХОЛБООНЫ ЭРХ ЗҮЙН
БАЙДЛЫН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙН ХЭРЭГЦЭЭ,
ШААРДЛАГЫГ УРЬДЧИЛАН ТАНДАН СУДАЛСАН
СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН**

**Улаанбаатар хот
2024 он**

АГУУЛГА

НЭГ. Асуудалд дүн шинжилгээ хийх

- 1.1. Тулгарч байгаа асуудал, түүний мөн чанар, цар хүрээ
- 1.2. Тухайн асуудал үүссэн шалтгаан нөхцөл

ХОЁР. Асуудлыг шийдвэрлэх зорилго

- 2.1. Гол зорилго, зорилт

ГУРАВ. Асуудлыг зохицуулах хувилбарууд, тэдгээрийн зэрэг болон сөрөг талын харьцуулалт

- 3.1. Асуудлын зохицуулалтын хувилбаруудыг тогтоох

ДӨРӨВ. Зохицуулалтын хувилбаруудын үр нөлөөний талаар

- 4.1. Хүний эрхэд үзүүлэх үр нөлөө
- 4.2. Эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө
- 4.3. Нийгэмд үзүүлэх үр нөлөө
- 4.4. Байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө
- 4.5. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хууль тогтоомжид нийцсэн байдал

ТАВ. Зөвлөмж

Энэхүү үнэлгээний ажлын зорилго нь Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн¹ 8 дугаар зүйлийн 8.1.1 дэх заалтад “энэ хуулийн 13 дугаар зүйлд заасны дагуу хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах,” гэж заасны дагуу Малчин өрхийн холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төсөл нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хуульд нийцэх эсэхийг судлан тухайн асуудлыг хууль тогтоомжоор зохицуулах шаардлагатай эсэхийг тодорхойлох, тухайн асуудлыг зохицуулах эрх зүйн хэм хэмжээг тодорхойлох, зохицуулах эрх зүйн хэм хэмжээний эерэг болон сөрөг талыг харьцуулан судлах, хүний эрх, эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөөг урьдчилан тооцсоны үндсэн дээр тухайн асуудлыг шийдвэрлэх үр дүнтэй хувилбарыг тодорхойлох зэрэг асуудлыг судалж зөвлөмж өгөхөд оршино.

Малчин өрхийн холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийн /цаашид “Хуулийн төсөл” гэх/ үр нөлөөг үнэлэх ажиллагааг Хууль тогтоомжийн тухай хуульд заасны дагуу Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын² нэгдүгээр хавсралтаар батлагдсан “Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах аргачлал” /цаашид “аргачлал” гэх/-г баримтлан хийв.

¹ Төрийн мэдээлэл сэтгүүлийн 2015 оны №25 дугаарт албан ёсоор хэвлэгдсэн.

² Засгийн газрын 2016 оны 01 дүгээр сарын 25-ны өдрийн 59 дүгээр тогтоолоор батлагдсан.

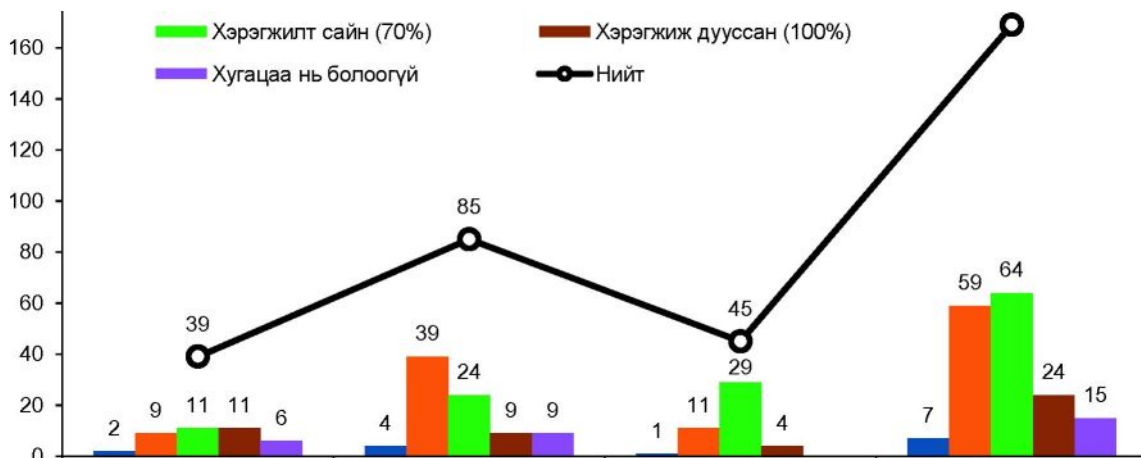
НЭГ. АСУУДАЛД ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙХ

1.1. Тулгарч байгаа асуудал, түүний мөн чанар, цар хүрээ

Манай улс нүүдлийн мал аж ахуйн өв уламжлалаа хадгалж авч үлдэхийн үндэс нь малчин, мал, бэлчээр гурвын харилцан шүтэлцээг хангах буюу малчин өрхүүдийн хамтын ажиллагааг дэмжих замаар бэлчээрийн доройтлоос хамгаалах, малыг эрүүлжүүлэх, үүлдэр угсааг сайжруулах, нутаг орны байгалийн нөөцийг малчдын оролцоонд суурилан хамгаалах асуудал болоод байна.

Улсын Их Хурлын 2009 оны 39 дүгээр тогтоолоор баталсан “Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого”-д малчдын хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, тэдний эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллыг сайжруулах, нийгмийн даатгалын тогтолцоонд хамруулах, мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэх, хүч, хөдөлмөрөө хоршихыг урамшуулах, бэлчээрийн мал аж ахуйг эрхлэн хөтлөх аргыг боловсронгуй болгох замаар малчдын тав тухтай амьдрах орчин, нөхцөлийг бүрдүүлэх, мал аж ахуйг эрсдэл багатай, баталгаатай хөгжүүлэхээр заасан боловч уг бодлогын хэрэгжилтэд Хүнс, хөдөө аж ахуйн яамны захиалгаар Байгаль орчин, хөдөө аж ахуйн эдийн засгийн хүрээлэн” ТББ-аар 2019 онд хийлгэсэн хөндлөнгийн үнэлгээгээр хэрэгжилт хангалтгүй дүнтэй гарчээ.

Зураг 1. "Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого"-ын хэрэгжилт

Байгаль орчин, хөдөө аж ахуйн эдийн засгийн хүрээлэн” ТББ-аас хийсэн “судалгаанд хамрагдсан малчдын 40.9% нь тус бодлогыг “Маш муу, муу” гэж үнэлж байна. Учир нь төр засгаас тус бодлогыг хэрэгжүүлэх ажлыг орон нутагт хангалттай зохион байгуулдаггүй, мөнгө санхүү дутмаг зэрэг болно” гэжээ.

Мал аж ахуй нь Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой байдал, хэтийн хөгжилд чухал үүрэг рольтой салбар юм. Мөн тус салбар хүнс, хөнгөн үйлдвэрлэлийн түүхий эдийг бэлтгэн нийлүүлэгч [44] ба Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чухал үүрэгтэй эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн суурь салбарын нэг юм.

Мал аж ахуйн салбар нийт газар нутгийн 72.1 хувийг ашиглаж, ДНБ-ны 10.52 хувийг үйлдвэрлэж байгаа эдийн засгийн хоёр дахь том салбар бөгөөд нийт ажиллах хүчний хамгийн их буюу 21.6 хувийг өөртөө шингээж байна. 2019 оны байдлаар улсын хэмжээнд нийт 894.5 мянган өрхөөс 304.1 мянган өрх буюу 34 орчим хувь нь хөдөөд суурьшиж байна. Үүнээс 19 орчим хувь буюу 169.7 мянган малчин өрх мал аж ахуйн салбараас хамааралтай амьдарч байна³.

Аймгуудын бэлчээрийн даацыг Архангай, Баянхонгор аймгаар жишээ болгож Ш.Сэржхүү, С.Цэрэндаш нарын “Монгол орны бэлчээрийн даац, нөхцөлтэй уялдан өсгөж үржүүлэх мал сүргийн тоог зохистой хэмжээнд тогтоох” тухай тооцоо судалгааны тайлан (2018 он)-аас тооцоолоход Архангай аймгийн хувьд:

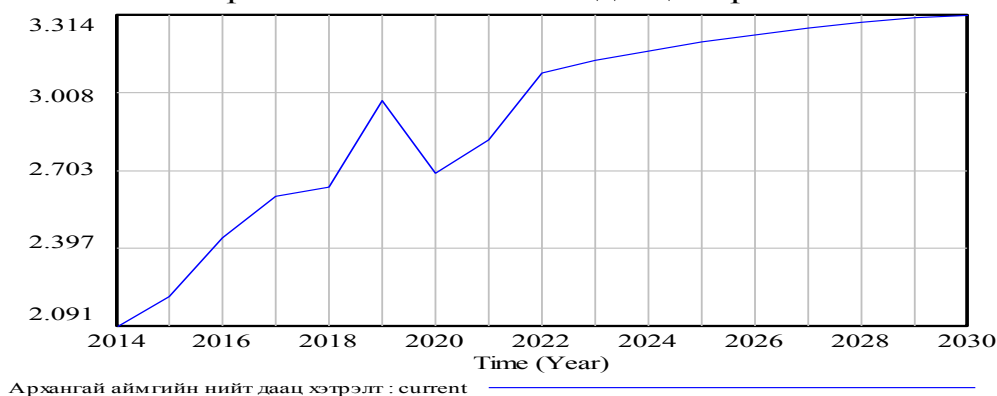
Архангай аймгийн бэлчээрийн даацад тохирсон малын тоо, сумдаар

Сумын нэр	Тэмээ	Адуу	Үхэр	Хонь	Ямаа	Бүгд
Батцэнгэл	39	12579	13674	87284	40553	154129
Булган	-	4955	15209	15896	15029	51090
Жаргалант	-	4835	10375	48604	28240	92054
Их тамир	35	10395	23207	69164	34887	137689
Өгийнуур	448	6789	7723	62075	35125	112160
Өлзийт	310	7735	7222	66941	34831	117039
Өндөр-Улаан	-	10694	22321	72986	27798	133799
Тариат	-	5851	16953	54203	24870	101876
Төвшрүүлэх	-	4271	5944	28371	21042	59628
Хайрхан	-	11598	10119	86655	34754	143126
Хангай	-	3698	13030	15654	9671	42053
Хашаат	462	8291	6182	75883	40469	131286
Хотонт	-	11675	11546	60366	45734	129320
Цахир	-	2477	8510	21184	10540	42711
Цэнхэр	23	11601	19342	55626	35015	121607
Цэцэрлэг	10	6050	6694	73469	37654	123877
Чулуут	-	5775	20078	34312	14701	74865
Эрдэнэбулган	23	6211	10287	37620	22747	76888
Эрдэнэмандал	33	10871	13037	126210	37534	187686
Дүн	1383	146350	241453	1092501	551195	2032882

Архангай аймгийн бэлчээрийн малын тоог дээрх бэлчээрийн даацын тоотой харьцуулбал ойролцоогоор 3 дахин хэтэрсэн байх бөгөөд энэ үзүүлэлт цаашид улам муудах төлөвтэй байна⁴.

Архангай аймгийн нийт даац хэтрэлт

³ М.Алтанбагана, Сумдын хүн ам, нийгэм, шилжилт хөдөлгөөн, эдийн засгийн потенциалын үнэлгээ, бодлогын зөвлөмж, судалгааны тайлан 2023

⁴ Б.Ууганбаяр, Монгол Улсын 21 аймаг, 330 сумдын нийгэм, эдийн засгийн төлөв байдлын системийн анализ

Архангай аймгийн малчдын тоог харвал:

Аймаг, сум	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Архангай	26591	26915	27474	27055	25756	25688	25907	27017	26700
Эрдэнэбулган	1037	1128	1106	921	933	982	975	1223	1190
Батцэнгэл	1408	1447	1440	1382	1412	1362	1396	1478	1443
Булган	781	826	869	939	872	896	919	971	967
Жаргалант	1747	1769	1758	1643	1628	1698	1660	1678	1663
Их тамир	1949	1963	1981	1899	1760	1833	1863	1898	1859
Өгийнуур	1060	1065	1087	1147	1162	1169	1154	1173	1149
Өлзийт	964	1024	1039	976	891	943	892	958	908
Өндөр-Улаан	2117	2096	2157	2095	2037	1968	2099	2031	2009
Тариат	1588	1570	1705	1697	1704	1718	1640	1680	1651
Төвшрүүлэх	898	882	884	896	873	828	829	829	787
Хайрхан	1380	1397	1424	1405	1256	1252	1341	1390	1376
Хангайн бүс	1063	1073	1148	1154	1094	1098	1102	1106	1030
Хашаат	1197	1180	1170	1123	1079	1051	1031	1149	1189
Хотонт	1609	1640	1590	1618	1581	1520	1526	1587	1567
Цахир	703	738	859	823	782	758	833	881	859
Цэнхэр	2026	2121	2210	2288	2163	2144	2132	2262	2343
Цэцэрлэг	1567	1546	1485	1553	1464	1450	1417	1463	1405
Чулуут	1340	1309	1368	1312	1295	1231	1198	1350	1336
Эрдэнэмандал	2157	2141	2194	2184	1770	1787	1900	1910	1969

Архангай аймгийн малчдын өсөлтийг авч үзвэл:

Аймаг, сум	2014-2018 он	2018-2022 он
Архангай	-3.14%	3.67%
Эрдэнэбулган	-10.03%	27.55%
Батцэнгэл	0.28%	2.20%
Булган	11.65%	10.89%
Жаргалант	-6.81%	2.15%
Их тамир	-9.70%	5.63%
Өгийнуур	9.62%	-1.12%
Өлзийт	-7.57%	1.91%
Өндөр-Улаан	-3.78%	-1.37%
Тариат	7.30%	-3.11%
Төвшрүүлэх	-2.78%	-9.85%
Хайрхан	-8.99%	9.55%
Хангайн бүс	2.92%	-5.85%
Хашаат	-9.86%	10.19%
Хотонт	-1.74%	-0.89%
Цахир	11.24%	9.85%

Цэнхэр	6.76%	8.32%
Цэцэрлэг	-6.57%	-4.03%
Чулуут	-3.36%	3.17%
Эрдэнэмандал	-17.94%	11.24%

Дээрх графикаас харахад нийт Архангай аймгийн хэмжээнд 2014-2022 онуудад малчдын тоо 3.14%-иар буурсан, харин 2018-2022 онуудад 3.67%-иар өссөн. 2014-2018 онуудад Эрдэнэмандал сум хамгийн ихдээ 17.94%-иар буурсан байна, харин 2018-2022 онуудад Эрдэнэбулган сум хамгийн ихдээ 27.55%-иар өссөн байна.

Эндээс Архангай аймгийн малчин өрхийн тоог харвал:

Аймаг, сум	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Архангай	13858	14126	14436	15160	14978	15236	15527	16165	16170
Эрдэнэбулган	552	594	566	598	583	691	656	812	790
Батцэнгэл	813	827	837	868	879	872	926	925	902
Булган	430	457	483	544	524	549	559	564	577
Жаргалант	857	859	861	888	874	881	874	909	879
Их тамир	988	1014	1010	1003	1019	1054	1071	1104	1121
Өгийнуур	572	574	586	656	676	697	697	705	713
Өлзийт	520	561	578	580	583	609	627	664	638
Өндөр-Улаан	1070	1065	1061	1094	1126	1160	1167	1186	1193
Тариат	814	811	892	917	932	942	906	953	938
Төвшрүүлэх	494	489	492	537	530	522	542	531	509
Хайрхан	711	730	743	792	788	774	812	848	855
Хангайн бүс	530	536	584	626	601	615	620	619	601
Хашаат	639	644	641	638	626	631	650	679	734
Хотонт	885	897	879	952	957	920	930	962	974
Цахир	364	387	466	456	441	433	490	534	528
Цэнхэр	1036	1093	1142	1211	1204	1208	1272	1361	1386
Цэцэрлэг	773	777	763	842	863	858	862	862	856
Чулуут	693	683	710	717	718	723	730	768	757
Эрдэнэмандал	1117	1128	1142	1241	1054	1097	1136	1179	1219

Баянхонгор аймгийн хувьд:

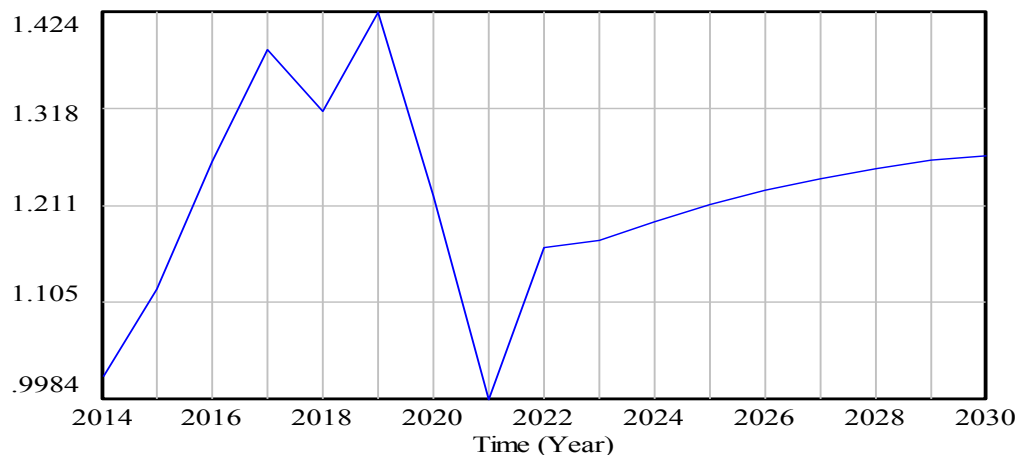
Баянхонгор аймгийн бэлчээрийн даацад тохирсон малын тоо, сумдаар

Сумын нэр	Тэмээ	Адуу	Үхэр	Хонь	Ямаа	Бүгд
Баацагаан	3082	7008	5667	52139	187330	255227
Баянбулаг	11	3761	5661	50208	35532	95172
Баянговь	4309	3379	1027	22991	134879	166585
Баянлиг	21673	3066	1054	25668	128839	180300
Баян-Овоо	421	6307	5691	86066	76475	174960
Баян-Өндөр	4815	1725	393	23147	121688	151768
Баянхонгор	239	5678	16789	41213	57902	121821
Баянцагаан	1934	4021	1619	50010	146359	203943
Богд	5927	4948	5016	30566	119576	166033
Бөмбөгөр	291	8445	4898	52335	130923	196892
Бууцагаан	2303	8336	5868	56478	147198	220183
Галуут	102	13540	23347	90270	74717	201975
Гурванбулаг	42	8538	11957	59756	35746	116039
Жаргалант	4	8922	20450	50640	38324	118340
Жинст	2522	4840	1847	35510	112160	156879
Заг	185	7212	7291	52643	49000	116331
Өлзийт	343	10535	10956	64435	101789	188059
Хүрээмарал	550	7128	5110	68064	74914	155766
Шинэжинст	5596	1721	244	16866	121607	146034
Эрдэнэцогт	-	8599	35517	50213	41885	136214
Дүн	54349	127711	170402	979218	1936842	3268522

Баянхонгор аймгийн бэлчээрийн малын тоог Ш. Сэржхүү нарын бэлчээрийн даацын тоотой харьцуулбал:

Баянхонгор аймгийн нийт даац хэтрэлт

Баянхонгор аймгийн нийт даац хэтрэлт : current

Баянхонгор аймгийн малчдын тоог харвал:

Аймаг, сум	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Баянхонгор	20962	21062	21990	22255	21784	21771	23212	23168	22560
Баянхонгор	867	774	847	860	799	740	993	1013	1030
Баацагаан	1439	1430	1408	1388	1328	1334	1456	1459	1379
Баянбулаг	417	434	448	469	510	500	505	507	526
Баянговь	936	1002	1028	1045	1078	1099	1212	1192	1143
Баянлиг	1306	1324	1371	1443	1358	1360	1428	1441	1465

Баян-Овоо	819	864	944	841	797	654	859	909	932
Баян-Өндөр	877	900	918	942	963	934	975	974	875
Баянцагаан	1156	1187	1251	1264	1200	1166	1296	1273	1176
Богд	1204	1265	1308	1227	1195	1191	1242	1167	1137
Бөмбөгөр	1239	1260	1270	1322	1311	1356	1339	1325	1312
Бууцагаан	1363	1333	1347	1393	1359	1330	1403	1433	1399
Галуут	1463	1406	1692	1563	1546	1678	1762	1758	1715
Гурванбулаг	669	686	716	721	739	782	827	797	776
Жаргалант	1026	939	1034	1148	1037	1108	1068	1166	1107
Жинст	869	882	863	945	930	992	1003	984	921
Заг	740	711	738	789	769	739	776	776	770
Өлзийт	1611	1640	1636	1651	1668	1564	1635	1575	1545
Хүрээмарал	606	611	643	644	620	614	623	645	628
Шинэжинст	754	805	839	855	868	903	983	964	967
Эрдэнэцогт	1601	1609	1689	1745	1709	1728	1827	1811	1757

Баянхонгор аймгийн малчдын тооны өсөлтийг авч үзвэл:

Аймаг, сум	2014-2018 он	2018-2022 он
Баянхонгор	3.92%	3.56%
Баянхонгор	-7.84%	28.91%
Баацагаан	-7.71%	3.84%
Баянбулаг	22.30%	3.14%
Баянговь	15.17%	6.03%
Баянлиг	3.98%	7.88%
Баян-Овоо	-2.69%	16.94%
Баян-Өндөр	9.81%	-9.14%
Баянцагаан	3.81%	-2.00%
Богд	-0.75%	-4.85%
Бөмбөгөр	5.81%	0.08%
Бууцагаан	-0.29%	2.94%
Галуут	5.67%	10.93%
Гурванбулаг	10.46%	5.01%
Жаргалант	1.07%	6.75%
Жинст	7.02%	-0.97%
Заг	3.92%	0.13%
Өлзийт	3.54%	-7.37%
Хүрээмарал	2.31%	1.29%
Шинэжинст	15.12%	11.41%
Эрдэнэцогт	6.75%	2.81%

Баянхонгор аймгийн малчдын өсөлт бууралтыг харвал 2014-2018 онуудад 3.92%-иар өссөн, 2018-2022 онуудад мөн 3.56%-иар өссөн байна. Баянхонгор аймгийн Баянхонгор сум нь 2014-2018 онуудад хамгийн өндөр бууралттай буюу

7.84%-иар буурсан, харин 2018-2022 онуудад хамгийн өндөр өсөлттэй буюу 28.91%-иар өссөн байна.

Баянхонгор аймгийн малчин өрхийн тоо

Аймаг, сум	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Баянхонгор	10614	10607	11171	11821	11920	12011	12918	13131	13112
Баянхонгор	463	408	440	485	488	470	608	630	654
Баацагаан	712	707	703	751	746	737	801	819	800
Баянбулаг	199	207	213	240	253	258	267	269	283
Баянговь	493	514	524	558	595	606	672	669	677
Баянлиг	653	657	674	734	696	708	778	759	794
Баян-Овоо	461	497	547	514	514	456	536	568	599
Баян-Өндөр	430	439	454	474	480	460	505	521	501
Баянцагаан	583	595	617	676	667	630	732	679	629
Богд	636	652	675	682	669	662	660	650	637
Бөмбөгөр	623	641	652	726	733	762	799	816	829
Бууцагаан	667	635	655	723	758	782	786	803	804
Галуут	734	697	871	839	830	870	943	972	963
Гурванбулаг	318	322	361	379	397	410	458	453	442
Жаргалант	536	468	533	610	591	629	612	687	662
Жинст	430	442	438	480	484	499	513	511	496
Заг	375	366	381	422	419	415	435	445	448
Өлзийт	813	832	840	858	878	879	911	908	912
Хүрээмарал	305	315	317	336	327	349	365	388	390
Шинэжинст	385	411	426	462	477	503	566	596	594
Эрдэнэцогт	798	802	850	872	918	926	971	988	998

1.2. Тухайн асуудал үүссэн шалтгаан нөхцөл

Дэлхийн нийтээр гарч буй цаг уурын өөрчлөлттэй нягт холбогдон Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд байгаль цаг уур, уур амьсгалын нөхцөл хүндэрсэн нь бэлчээрийн даац хэтрэх, үүнээс улбаалан цөлжилт үүсэх явдал тасралтгүй үргэлжилж байгааг олон улсын мэргэжлийн байгууллагаас өгсөн үнэлгээнд тодорхой заажээ. Тухайлбал, Уур амьсгалын өөрчлөлтийн 3-р тайлангийн хүрээнд усны нөөц, ойн нөөц, цэвдэг, зэрлэг амьтан, бэлчээр-хөрс, байгалийн гамшиг зэрэг экосистем, байгалийн бүрэлдэхүүн хэсэг, газар тариалан, мал аж ахуй, хүний эрүүл мэнд зэрэг нийгэм эдийн засгийн гол салбаруудаар уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн тоон үнэлгээг дэлхийн болон бүс нутгийн уур амьсгалын динамик загварын үр дүнг ашиглан хийсэн (TNC, 2018) байна.

Цаг агаарын эрс тэс уур амьсгал, хэт халалтаас шалтгаалан газрын доройтол, цөлжилт нэмэгджээ. Тодруулбал, Монгол орны газар нутгийн хэмжээ 76,8 хувь нь дунд болон хүчтэй цөлжилтөд өртжээ.⁵

⁵ <https://www.ub.life/p/27688>

Монгол Улсын хэмжээнд салбаруудын өнөөгийн байдал “эмзэг” гэсэн ангилалд багтаж байгаа бөгөөд цаашид 2046-2065 оны үед “их эрсдэлтэй” гэсэн ангилалд орохоор төсөөлөгдөж байна.⁶

Үнэлгээнд ашиглагдсан эмзэг байдал болон эрсдэлийн ангиллын босго утга

№	Доод босго утга	Ангилал Өнөөгийн/ирээдүйн	Дээд босго утга
1	0.81<	Маш их эмзэг/эрсдэлтэй	<1.00
2	0.61<	Их эмзэг/ эрсдэлтэй	<0.80
3	0.41<	Эмзэг/ эрсдэлтэй	<0.60
4	0.21<	Бага эмзэг/ эрсдэлтэй	<0.40
5	0.00<	Эмзэг/ эрсдэлтэй биш	<0.20

Иймд мал аж ахуйн онцлогоос хамаарч малчин өрхүүд айл саахалт нутаглаж хөдөлмөр, хүчээ хорших замаар малаа маллаж, байгаль цаг уурын хүндрэл бэрхшээлийг даван туулж ирсэн уламжлалыг орчин үеийн техник ,технологийн хөгжил, мэдлэгтэй хоршин хөгжүүлэх шаардлага өнөөдөр нэгэнт тулгараад байна.

Малчин өрхүүд үе дамжин нутаглаж ирсэн нутаг усаараа нэгдэж, зах зээлд мал аж ахуйн болон бусад үйлчилгээг тогтвортой нийлүүлэх замаар ашиг орлогоо нэмэгдүүлэх, хамтдаа санхүүгийн болон технологийн хөрөнгө оруулалт хийх зэргээр амьжиргаагаа дээшлүүлэх боломжийг төрөөс олгох шаардлагатай байна. Энэ нь малчин өрхүүд хамтдаа зардал багатайгаар борлуулалт хийх, түүхий эдийн тогтвортой, баталгаатай нийлүүлэгч болох, эрх ашгаа хамгаалах, соёл, уламжлалаа хадгалах, олон талуудтай хамтран ажиллах, хөгжих, тэгш эрх, боломжийг бий болгох, нийгмийн асуудлаа шийдвэрлэх зэрэг олон давуу талуудыг бий болгох юм. Эдгээр эдийн засаг, нийгмийн асуудлаас гадна амьдарч буй нутаг усныхаа бэлчээр, байгалийн нөөцийг тогтвортой хамгаалж, ашигласнаар урт удаан хугацааны тогтвортой амьжиргаа, амьдралын нөхцөлөө сайжруулах боломжийг бүрдүүлэх шаардлага тулгараад байна.

Нутгийн иргэдэд түшиглэсэн байгаль хамгаалал олон улсын сайн туршлагын нэг болох нь гадаад орнуудад батлагдаад байгаа билээ. Энэ нь Беркес болон Фикрет нарын (2007) тодорхойлсноор “нутгийн иргэд зохион байгуулалтад орж, өөрсдийн амьдарч буй хүрээлэн буй орчны байгалийн нөөцийг орон нутгийн түвшинд хамтдаа тогтвортой ашиглах, хамгаалах үйл хэрэг” юм. Малчин өрхийн амьжиргааны эх үүсвэр нь байгалийн нөхөн сэргээгдэх нөөцтэй шууд хамааралтай байдаг учраас малчин өрхийн амьжиргаа, байгалийн нөөц хоёрын харилцан уялдааг хангаж, тогтвортой амьжиргааны эх үүсвэрээ нэмэгдүүлэх боломжийг бий болгох нь зайлшгүй чухал байна.

Монгол Улсын нийт газар нутгийн 70,1 хувийг бэлчээрийн газар эзэлж, энэхүү газар нутаг дээр манай улсын эдийн засаг, нийгэмд томоохон үүрэг гүйцэтгэдэг мал

⁶ <http://climate-service.mn/climateservice/index.php?menuitem=2&product=24>

аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэл явагдаж байна. Гэвч сүүлийн 30 орчим жилд газрын харилцаа, тэр дундаа бэлчээрийн газрын ашиглалт, хамгаалалтыг төлөвлөх, хэрэгжилтэд хяналт тавих асуудал хангалтгүй байснаас сэлгэн нүүдэллэж, бэлчээрийг хуваарьтай ашиглаж ирсэн олон мянган жилийн уламжлал алдагдаж байна. Газрын тухай хуулийн бэлчээрийг нийтээр, дундаа ашиглах зохицуулалт нь урт хугацаандаа бэлчээрийг доройтуулж, талхлах муу үр дагаварт хүргэж байна. Малын тоо толгойн татвар бэлчээрийн даацад малын тоог тохируулах, бэлчээрийг хамгаалах механизм болж чадахгүй байгаагаас үнэгүй шахам бэлчээрт малаа өсгөж, ашиг хүртэх сонирхол давамгайлснаас чанарт бус тооны өсөлтөд илүү анхаарч, байгалийн жамаар бэлчээр нөхөн сэргэх боломжийг олгохгүй байна. Түүнчлэн бэлчээрийг нийтээр ашиглах нь бэлчээрийг зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх ажиллагаанд хөрөнгө оруулалт хийх сонирхолгүй болгож байгаа явдал ажиглагдаж байна.

Үүний уршгаар нийт бэлчээрийн газар нутгийн 65.0 хувь доройтож, 13.0 хувь цөлжилтөд өртөөд байна.⁷ Хязгаарлагдмал нөөцийг хэмжээнээс хэтрүүлэн зохицуулалтгүй ашиглах нь байгаль экологийн тэнцвэрт байдалд аюул учруулахаас гадна малын гаралтай органик бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, нэмүү өртөг бий болгох, экспортлох боломжийг хязгаарлаж, улмаар монголчуудын нүүдлийн мал аж ахуйт соёл иргэншил, уламжлалт өв соёлоо алдах эрсдлийг дагуулж байна.

Манай улсын бэлчээрийн хэвийн даац хонин толгойд шилжүүлснээр 86 сая мал байхад тохиромжтой гэж үздэг ч энэ үзүүлэлт 2022 оны жилийн эцсийн мал тооллогоор тооцоход 120,7 саяд хүрсэн⁸ ба бэлчээрийн доройтлын түвшин аймаг, сум, баг тус бүрт харилцан адилгүй байгааг судлаачид тогтоосон байна. Бэлчээр ашиглалтын ачааллын өнөөгийн горимыг зохицуулж чадвал нийт доройтсон бэлчээрийн 80 гаруй хувь нь байгалийн аясаар сэргэх боломжтой⁹ гэж судлаачид үздэг.

Бэлчээр ашиглагчид болох малчин, мал бүхий иргэн, малчин өрх, тэдний хамтын зохион байгуулалтын хэлбэр, эрх зүйн статус тодорхойгүй, бэлчээрийн ашиглалт, хамгаалалтын талаар сумын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгадаггүй, бэлчээрийн газрын ашиглалт, хамгаалалтад төрийн оролцооны чиг үүрэг, хяналт тодорхойгүй, оновчтой бус байна. Бэлчээрийн газар нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг тогтвортой эрхлэх суурь асуудал, хөгжлийн үндэс тул түүнийг зүй зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх асуудлыг хариуцах эзэнтэй болгож, хариуцлагажуулах нь нэн чухал байна.

"Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого"-д малчдад тулгамдаж буй нийгмийн олон асуудлыг шийдвэрлэх бодлогын чиглэлүүд тусгагдсан боловч тэдгээрийг хэрэгжүүлэх, хэрэгжүүлсний дараа хянах, үнэлэхэд хэд хэдэн бэрхшээл тулгарч байна. Судалгаанд хамрагдсан малчдын үзэж байгаагаар тус бодлогын нөлөөгөөр, тэтгэвэр, тэтгэмж нэмэгдсэн, нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдалт нэмэгдсэн, мөн малжуулах төсөлд хамрагдсан байна. Гэхдээ ерөнхий үнэлгээгээр тус бодлогын хэрэгжилтийг "муу" гэж үнэлэв.¹⁰

⁷ Газрын нэгдмэл сангийн тайлан, 2021 он

⁸ <https://www.1212.mn>

⁹ С.Цэрэндаш нар, УБ, 2006 он

¹⁰ "Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого"-ын хэрэгжилтийн хөндлөнгийн үнэлгээний тайлан

Түүнчлэн малчдыг тав, тухтай амьдрах орчныг бүрдүүлэх ажлууд хамгийн өндөр буюу 68%-ийг хэрэгжилттэй байгаа бол үр ашигтай МАА эрхлэх ажлуудын гүйцэтгэл 54% байна гэж уг тайланд дурдсан байна.

Мал аж ахуйн салбарын цаашдын тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд цогц арга хэмжээг оновчтой авч хэрэгжүүлэхээр “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөрийг 2010 онд УИХ-ын 23-р тогтоолоор баталсан. Энэ хөтөлбөр нь ерөнхийдөө уур амьсгал, байгаль экологийн өөрчлөлтөд дасан зохицсон мал аж ахуйг хөгжүүлж, эдийн засгийн эргэлтийг хурдасгах зорилго тавьсан ч малын тоо бэлчээрийн даацаас хэтэрсэн нь бэлчээрийг улам доройтуулсаар байна.

Өнгөрсөн 30-аад жилийн хугацаанд манай орны хөдөө аж ахуйн салбарт зарим эерэг өөрчлөлт гарсны зэрэгцээ сөрөг хандлагууд ч мэдэгдэхүйц ажиглагдах болсон тухай зарим судлаачид тэмдэглэсэн байна¹¹. Үүнд:

- бэлчээрийн газар зөвхөн тооны хувьд төдийгүй чанарын хувьд ч буурах хандлагатай болсон;
- мал сүргийн тооны хэт өсөлт нь бэлчээрийн даацыг хэтрүүлэхэд хүргэж, улмаар хүрээлэн буй орчны доройтолд сөрөг нөлөө үзүүлэх болсон;
- нэг малаас авах ашиг шимийн хэмжээ үндсэндээ өөрчлөгдөөгүй, зарим талаар буурах хандлагатай болсон;
- мал аж ахуй эрхэлдэг өрхийн аж ахуйнууд хэмжээний хувьд хэт жижиг, өрсөлдөх чадвар нь сул;
- малчин өрхийн аж ахуйн орлогын эх үүсвэр нь үндсэндээ малын тооноос хамаардаг, тэр нь байгаль цаг уурын эрсдэлээс хараат хэвээр байна;
- хөдөө аж ахуйн түүхий эд, бүтээгдэхүүний бэлтгэл, нийлүүлэлтийн хуучин тогтолцоо устаж, түүний оронд зүгширсэн оновчтой сүлжээ одоо хүртэл бүрдээгүй байна;
- мал сүргийн халдварт болон гоц халдварт өвчний дэгдэлт буурахгүй байгаа нь мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний экспортыг хязгаарлагч хүчин зүйл болж ирсэн;
- дэлхий дахины дулааралтай холбоотой уур амьсгалын өөрчлөлт нь бүх оронд ямар нэг хэмжээгээр илрэн гарч байгаа бөгөөд тэр нь хүрээлэн буй орчинд сөрөг, эерэг байдлаар өөрчлөгдөж, улмаар нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд ч нөлөөлөх болно. Монгол Улсын бэлчээрийн мал аж ахуй салбар нь улам бүр тогтворгүй шинжтэй системийн төлөв байдалд шилжиж байгааг дотоод, гадаадын олон эрдэмтэн, судлаачид тэмдэглэн бичсэн байдаг. Үүний гол шалтгаан нь нэг талаар уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөхцөлд зуд зэрэг байгалийн гамшигт нэрвэгдэх эмзэг байдал нь улам нэмэгдэж байгаагаар; нөгөө талаар малчид бэлчээрийн нөөцийг зүй зохисгүй ашиглаж, байгалийн төлөв байдлыг улам доройтуулж байгаагаар тайлбарладаг. Мал аж ахуйн хөгжлийн тогтворгүй байдлыг засаж сайжруулах гол

¹¹ А.Бакей, Мал аж ахуйн хөгжлийн бодлогын өөрчлөлт, шинэчлэлийн чиглэл 2023 он

нөхцөлүүдийн нэг нь малын тоо толгойг бэлчээрийн даацад нийцүүлэн өсгөж, бэлчээрийн доройтлыг бууруулах арга зам мөн.

Мал аж ахуйн бодлого, эрх зүйн шинэчлэлийг дараах гол таван чиглэлээр цогцоор авч үзэж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна¹².

1. Шинэчлэлийн хамгийн эхний гол чиглэл бол тус салбарын хөгжлийн суурь хүчин зүйл болох бэлчээрийг хамгаалах, зохистой ашиглах асуудал мөн. Үүний тулд малын тоог бэлчээрийн даацад нийцүүлэх нь гол шалгуур болно. Иймд бэлчээр ашиглагч - малчдын урт хугацаанд эзэмшин ашиглах өвөлжөө-хаважааны бэлчээрийн хил зааг тодорхой байх нь чухал.
2. Малчдын хандлага, хариуцлагыг дээшлүүлэх нь хоёр дахь тэргүүлэх чиглэл мөн. Үүний тулд мөн хариуцлагатай малчинд тавигдах шалгуурыг тодорхой болгож, малынхаа тоог бэлчээрийн даацад нийцүүлэх, байгалийн гамшиг, зудын бэрхшээлийг даван туулах наад захын бэлтгэлээ өөрөө хангадаг байх, үйлдвэрлэлдээ шинэ арга технологи, инновац нэвтрүүлэх, бүтээмжээ дээшлүүлэх зэрэг шалгуур тавигдана. Эдгээр асуудлыг экстейншний тогтвортой үйлчилгээг бүрдүүлж, түүгээр дамжуулан хэрэгжүүлэх бодлого баримтлах нь зүйд нийцнэ.
3. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн тогтвортой байдлын шалгуур тогтоож, тодорхой хугацаанд үнэлж бодлогын бусад асуудлыг түүнтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Тогтвортой байдлын шалгуур нь экологи, эдийн засаг, нийгмийн хариуцлагын бүрэлдэхүүн хэсэгтэй байх бөгөөд тус бүрийг нь хэмжигдэхүйц шалгуур үзүүлэлтээр үнэлнэ.
4. Малчдад төрөөс үзүүлж буй татаас, урамшуулал, татварын хөнгөлөлт зэрэг эдийн засгийн хөшүүргүүдийг боловсронгуй болгож, тодорхой шалгуур хангасан нөхцөлд л олгох зарчимд шилжих нь зүйтэй. Малынхаа тоог бэлчээрийн даацад нийцүүлсэн, малын чанар, ашиг шимийг дээшлүүлсэн, үйлдвэрлэлдээ байгальд ээлтэй арга технологи нэвтрүүлсэн байх гэх мэт тодорхой шалгуурыг хангасан эсэхийг үнэлж байж дэмжлэг үзүүлэх болно.
5. Мал аж ахуйн хөгжлийн бодлогын орчныг шинэчлэх тав дахь гол чиглэл бол мал, малын гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүний эдийн засгийн эргэлтийг хурдасгах замаар нэг талаар бэлчээрийн ачааллыг бууруулах, нөгөө талаар малчдын амьжиргаа, орлогыг дээшлүүлэх асуудал мөн.

ХОЁР. АСУУДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ ЗОРИЛГО

2.1. Гол зорилго, зорилт

УИХ-ын 2009 оны 39 дүгээр тогтоолын хавсралтаар батлагдсан "Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого"-ын баримт бичгийн зорилго нь малчин хүнийг өөрийг нь хөгжүүлэх замаар малчин өрхийн ашиг, орлогыг нэмэгдүүлэн амьдралын түвшинг дээшлүүлэхэд оршино гэж тодорхойлсны дагуу тус бодлогод тусгасан.

Тулгарч буй асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд малчин, мал, бэлчээрийн харилцан

¹² А.Бакей, Мал аж ахуйн хөгжлийн бодлогын өөрчлөлт, шинэчлэлийн чиглэл 2023 он

шүтэлцээнд тулгуурлан бэлчээрийн мал аж ахуйн уламжлалт соёлыг хадгалах, малчдын хамтын санаачилгыг дэмжин байгалийн нөөц, бэлчээрийг даацад нь тохируулан зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх, малын чанар, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх замаар малчдын амьжиргааг дээшлүүлэхийг гол зорилго хэмээн үзэж дараахь үйл ажиллагааг авч хэрэгжүүлснээр асуудлыг шийдвэрлэнэ гэж үзэж байна. Үүнд:

1. Малчдыг орон нутагтаа тав тухтай ажиллаж, амьдрах нөхцлийг бүрдүүлэх, ядуурлаас ангид байлгах, тэдэнд хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын баталгаа бий болгоход чиглэсэн эрх зүй, эдийн засаг, бизнесийн таатай орчин бүрдүүлэх,
2. Малчин өрхийн эдийн засгийн үндэс болсон мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн зохион байгуулалтыг сайжруулж, бүтээмж, чанар, үр ашгийг дээшлүүлэх, бүтээгдэхүүн борлуулах зах зээлийн оновчтой тогтолцоо бий болгох,
3. Малчдын өөрөө өөртөө туслах, өөрөө өөрийгөө удирдах иргэний нийгмийн бүтцийг бий болгон хөгжүүлэхийг дэмжих, боловсрол, мэдлэг чадварыг дээшлүүлэх, тусгай мэргэжил эзэмшүүлэх, малчдад үзүүлэх эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг сайжруулах замаар амьдралын дадал, заншилд өөрчлөлт оруулах.

ГУРАВ. АСУУДЛЫГ ЗОХИЦУУЛАХ ХУВИЛБАРУУД, ТЭДГЭЭРИЙН ЭЕРЭГ БОЛОН СӨРӨГ ТАЛЫН ХАРЬЦУУЛАЛТ

Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах аргачлалын 5.1 дүгээр зүйлд асуудал зохицуулах хувилбаруудыг тогтоож, эерэг болон сөрөг талыг харьцуулан үзэх ажлын хүрээнд дээр тодорхойлсон зорилтуудыг биелүүлэхэд чиглэсэн хувилбаруудыг тогтооно. Дурдсан аргачлалын 5.1.1–5.1.6 дахь хэсгүүдэд заасан хувилбарууд нь энэхүү тайлангийн 2 дугаар хэсэгт тодорхойлсон асуудлыг шийдвэрлэх зорилтод хүрэх хувилбар болохгүй байна. Учир нь мэдээллийн технологийн салбарт тулгамдаж буй асуудлыг үүсгэсэн шалтгаан, нөхцөл нь салбарын хуульгүй, тус салбарт төрөөс баримтлах бодлого, үзүүлэх дэмжлэг хуульчлагдаагүй явж ирсэнтэй холбоотой байна.

Тиймээс зөвхөн “хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах” буюу Аргачлалын 5.1.7-д заасан хувилбараар зорилтод хүрэх боломжтой гэж үзэж байна. Энэхүү дүгнэлтэд хүрэхдээ хувилбаруудыг сонгосноор зорилгод хүрэх байдал, хэрэгжүүлэхтэй холбоотой гарах зардал, үр өгөөжийн харьцаа зэрэг үзүүлэлтээр харьцуулан судалж дүгнэсэн болно.

“Тэг” хувилбар: Энэ хувилбарыг сонгож өнөөгийн эрх зүйн зохицуулалтыг хэвээр үлдээж болно. Гэвч ингэснээр зорилгод хүрэх боломжгүй. Зардал, үр өгөөжийн харьцааны хувьд нэмэлт зардал гарахгүй ч, тулгамдсан асуудал хэвээр сөрөг үр дагавар улам бүр нэмэгдэнэ.

Хэвлэл мэдээлэл болон бусад арга хэрэгслээр дамжуулан олон нийтийг соён гэгээрүүлэх: Нийтэд чиглэсэн ухуулга, сурталчилгааг олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр явуулах, сонсгол, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах, олон нийтийн цахим сүлжээ ашиглах, гарын авлага, мэдээллийн хуудас гаргах зэрэг нь малчдын талаар авч буй арга хэмжээ, энэ харилцааг зохицуулж буй хууль тогтоомжийг олон нийтэд сурталчлах, таниулахад чухал ч энэ аргаар асуудлыг

цогцоор нь шийдвэрлэж чадахгүй нь өнөөгийн түвшинд хүрсэн байдлаас илт байна. Зардал, үр өгөөжийн харьцааны хувьд нэмэлт зардал гарч асуудлыг үүсгэж байгаа гол шалтгааныг арилгах талаар тодорхой үр дүнд хүрэх боломжтой боловч сөрөг үр дагаврыг бүрэн бууруулж чадахааргүй байна.

Зах зээлийн механизмаар дамжуулан төрөөс зохицуулалт хийх хувилбар: Малчдын амьжиргааг дээшлүүлэх, бэлчээрийн мал аж ахуйн уламжлалт соёлыг хадгалах, малчдын хамтын санаачилгыг дэмжин байгалийн нөөц, бэлчээрийг даацад нь тохируулан зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх, малын чанар, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх талаар сургалт, нөлөөллийн ажил зохион байгуулах, төсөл хөтөлбөр хэрэгжүүлжсэн ч энэ нь дорвитой үр нөлөө үзүүлсэнгүй. Зардал, үр өгөөжийн харьцааны хувьд тодорхой хэмжээний зардал гарах боловч асуудлыг үүсгэж байгаа гол шалтгаан, нөхцлийг арилгах хууль, эрх зүйн орчныг бий болгохгүйгээр үр дүнд хүрэхгүй.

Төрөөс санхүүгийн интервенц хийх хувилбар: Төрөөс санхүүгийн интервенц хийх хувилбараар асуудлыг шийдвэрлэх зорилгод хүрэх боломжгүй.

Захиргааны шийдвэр гаргах хувилбар: Одоогийн эрх зүйн зохицуулалтын хүрээд захиргааны байгууллага шийдвэр гаргаж, зохицуулалт хийж, тодорхой үр дүнд хүрэх боломжтой хэдий ч энэ нь цогц шийдэл болж асуудлыг үүсгэж байгаа шалтгааныг арилгахад цогцоор нөлөөлж, сөрөг үр дагаврыг бүрэн бууруулж чадахааргүй байна.

Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах: Малчдын амьжиргааг дээшлүүлэх талаар одоогийн байгаа эрх зүйн зохицуулалт дутуу дулимаг байгаа тул тусгайлсан зохицуулалт бүхий хуулийн төслийг батлах замаар асуудлыг шийдвэрлэх шаардлагатай байна. Зардал, үр өгөөжийн харьцааны хувьд нэмэлт зардал гарах боловч энэ хувилбар нь асуудлыг үүсгэж байгаа гол шалтгааныг шийдвэрлэхэд чухал нөлөө үзүүлэх боломжтой.

Одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа болон өмнө үйлчилж байсан тухайлсан салбарын хөгжлийг дэмжих хуулиуд байх ч өмнө дурдсаг харилцааг зохицуулсан суурь хууль байхгүй. Иймээс салбарын онцлогийг агуулсан, салбарын оролцогчдын тодорхойлсон тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэсэн бие даасан хуулийн төсөл байх нь хамгийн оновчтой хувилбар байна.

ДӨРӨВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРУУДЫН ҮР НӨЛӨӨНИЙ ТАЛААР

Хүний эрх, эдийн засагт, нийгэм, байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө, хууль тогтоомжгой нийцэж буй эсэх гэсэн шалгуураар тандан судалж дараах дүгнэлтэд хүрлээ.

4.1. Хүний эрхэд үзүүлэх үр нөлөө

Үзүүлэх үр нөлөө	Холбогдох асуулт	Хариулт		Тайлбар
		Тийм	Үгүй	
	1.1.Ялгаварлан гадуурхахгүй ба тэгш байх:			
Хүний эрхийн суурь зарчмуудад нийцэж байгаа эсэх	1.1.1.Ялгаварлан гадуурхахыг хориглох эсэх	Тийм		
	1.1.2.Ялгаварлан гадуурхсан буюу аль нэг бүлэгт давуу байдал үүсгэх эсэх		Үгүй	
	1.1.3.Тодорхой эмзэг бүлгийн нөхцөл байдлыг сайжруулах зорилгоор авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ бол олон улсын болон үндэсний хууль тогтоомжид заасан хүний эрхийн хэм хэмжээтэй нийцэж байгаа эсэх	Тийм		
	1.2,Оролцоог хангах:			
	1.2.1 .Зохицуулалтын хувилбарыг сонгохдоо оролцоог хангасан эсэх, ялангуяа эмзэг бүлэг, цөөнхийн оролцох боломжийг бүрдүүлсэн	Тийм		
	1.2.2.Зохицуулалтыг бий болгосноор эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа, эсхүл хөндөгдөж болзошгүй иргэдийг тодорхойлсон	Тийм		
	1.3.Хууль дээдлэх зарчим ба сайн засаглал,хариуцлага:			

	1.3.1 .Зохицуулалтыг бий болгосноор хүний эрхийг хөхүүлэн дэмжих, хангах, хамгаалах явцад ахиц дэвшил гарах эсэх	Тийм		
	1 3.2.Зохицуулалтын хувилбар нь хүний эрхийн Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хүний эрхийг хамгаалах механизмын талаар НҮБ-аас өгсөн	Тийм		
	1.3.3.Хүний эрхийг зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагыг тусгах эсэх	Тийм		

2.Хүний эрхийг хязгаарласан зохицуулалт агуулсан эсэх	2.1.Зохицуулалт нь хүний эрхийг хязгаарлах тохиолдолд энэ нь хууль ёсны ашиг сонирхолд нийцсэн эсэх	Тийм		
	2.2.Хязгаарлалт тогтоох нь зайлшгүй эсэх	Тийм		
3.Эрх агуулагч	3.1.Зохицуулалтын хувилбарт хамаарах бүлгүүд буюу эрх агуулагчдыг тодорхойлсон эсэх	Тийм		
	3.2.Эрх агуулагчдыг эмзэг байдлаар нь ялгаж тодорхойлсон эсэх	Тийм		
	3.3.Зохицуулалтын хувилбар нь энэхүү эмзэг бүлгийн нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж, тэдний эмзэг байдлыг дээрлүүлэхэд чиглэсэн	Тийм		
	3.4.Эрх агуулагчдын, ялангуяа эмзэг бүлгийн ялгаатай хэрэгцээг тооцсон мэдрэмжтэй зохицуулалтыг тусгах эсэх (хөгжлийн бэрхшээлтэй, үндэстний цөөнх, хэлний цөөнх, гагцхүү эдгээрээр	Тийм		
4.Үүрэг хүлээгч	4.1 Үүрэг хүлээгчдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм		
5.Жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуульд нийцүүлсэн эсэх	5.1 .Жендерийн үзэл баримтлалыг тусгасан эсэх		Үгүй	хамааралгүй

	5.2-Эрэгтэй, эмэгтэй хүний тэгш эрх, тэгш боломж, тэгш хандлагын баталгааг бүрдүүлэх эсэх		Үгүй	хамааралгүй
--	---	--	------	-------------

4.2. Эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө

Үзүүлэх үр нөлөө	Холбогдох асуулт	Хариулт		Тайлбар
		Тийм	Үгүй	
1 .Дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх чадвар	1 1 .Дотоодын аж ахуйн нэгж болон гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж хоорондын өрсөлдөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	
	1.2.Хил дамнасан хөрөнгө оруулалтын шилжилт хөдөлгөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх (эдийн засгийн байршил өөрчлөгдөхийг оролцуулан)		Үгүй	
	1.3.Дэлхийн зах зээл дээрх таагүй нөлөөллийг монголын зах зээлд орж ирэхээс хамгаалахад нөлөөлж чадах эсэх		Үгүй	
2.Дотоодын зах зээлийн өрсөлдөх чадвар болон тогтвортой байдал	2.1.Хэрэглэгчдийн шийдвэр гаргах боломжийг бууруулах эсэх		Үгүй	
	2.2.Хязгаарлагдмал өрсөлдөөний улмаас үнийн хөөргөдлийг бий болгох эсэх		Үгүй	
	2.3.Зах зээлд шинээр орж ирж байгаа аж ахуйн нэгжид бэрхшээл, хүндрэл бий болгох эсэх		Үгүй	
	2.4.Зах зээлд шинээр монополийг бий болгох эсэх		Үгүй	
3.Аж ахуйн нэгжийн	3.1 .Зохицуулалтын хувилбарыг хэрэгжүүлснээр аж ахуйн нэгжид шинээр зардал үүсэх эсэх		Үгүй	

үйлдвэрлэлийн болон захиргааны зардал	3.2.Санхүүжилтийн эх үүсвэр олж авахад нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	
	3.3. Зах зээлээс тодорхой бараа бүтээгдэхүүнийг худалдан авахад хүргэх эсэх		Үгүй	
	3.4.Караа бүтээгдэхүүний борлуулалтад ямар нэг хязгаарлалт, эсхүл хориг тавих эсэх		Үгүй	
	3.6.Ажахуйн нэгжийгүйл ажиллагаагаа зогсооход хүргэх эсэх		Үгүй	
4.Мэдээлэх үүргийн улмаас үүсэж байгаа захиргааны зардлын ачаалал	4.1.Хуулийн этгээдэд захиргааны шинж чанартай нэмэлт зардал (Тухайлбал, мэдээлэх, тайлан гаргах г.м) бий болгох эсэх		Үгүй	
6.Өмчлөх эрх	5.1.Өмчлөх эрхийг (үл хөдлөх, хөдлөх эд хөрөнгө, эдийн бус баялаг зэргийг) хөндсөн зохицуулалт бий болох эсэх		Үгүй	
	5.2.Өмчлөх эрх олж авах, шилжүүлэх болон хэрэгжүүлэхэд хязгаарлалт бий болгох эсэх		Үгүй	
	6.3.Оюуны өмчийн (патент, барааны тэмдэг, зохиогчийн эрх зэрэг) эрхийг хөндсөн зохицуулалт бий болгох эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
6.Инновац болон судалгаа шинжилгээ	6.1.Судалгаа шинжилгээ, нээлт хийх, шинэ бүтээл гаргах асуудлыг дэмжих эсэх	Тийм		
	6.2.Үйлдвэрлэлийн шинэ технологи болон шинэ бүтээгдэхүүн нэвтрүүлэх, дэлгэрүүлэхийг илүү хялбар болгох эсэх	Тийм		

7.Хэрэглэгч болон гэр бүлийн төсөв	7.1 .Хэрэглээний үнийн түвшинд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм		
	7.2,Хэрэглэгчдийн хувьд дотоодын зах зээлийг ашиглах боломж олгох эсэх	Тийм		
	7.3.Хэрэглэгчдийн эрх ашигт нөлөөлөх эсэх	Тийм		
	7.4.Хувь хүний/гэр бүлийн санхүүгийн байдалд (шууд буюу урт хугацааны туршид) нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм		
8.Тодорхой бүс нутаг, салбарууд	8.1.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байрыг шинээр бий болгох эсэх	Тийм		
	8.2.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байр багасгах чиглэлээр нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	
	8.3.Жижиг, дунд үйлдвэр, эсхүл аль нэг салбарт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм		
9.Төрийн захиргааны байгууллага	9.1 Улсын төсөвт нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	
	9.2.Шинээр төрийн байгууллага байгуулах, эсхүл төрийн байгууллагад бүтцийн өөрчлөлт хийх шаардлага тавигдах эсэх		Үгүй	
	Э.3.Төрийн байгууллагад захиргааны шинэ чиг үүрэг бий болгох эсэх		Үгүй	

10.Макро эдийн засгийн хүрээнд	10.1.Эдийн засгийн өсөлт болон ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм		
	10.2.Хөрөнгө оруулалтын нөхцөлийг сайжруулах, зах зээлийн тогтвортой хөгжлийг дэмжих эсэх	Тийм		
	10.3.Инфляци нэмэгдэх эсэх		Үгүй	
11.Олон улсын харилцаа	11.1.Монгол Улсын олон улсын гэрээтэй нийцэж байгаа эсэх	Тийм		

4.3. Нийгэмд үзүүлэх үр нөлөө

Үзүүлэх үр нөлөө	Холбогдох асуулт	Хариулт		Тайлбар
		Тийм	Үгүй	
1 .Ажил эрхлэлтийн байдал, хөдөлмөрийн зах зээл	1.1 .Шинээр ажлын байр бий болох эсэх	Тийм		
	1.2.Шууд болон шууд бусаар ажлын байрны цомхотгол бий болгох эсэх		Үгүй	
	1.3.Тодорхой ажил мэргэжлийн хүмүүс болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм		
	1.4.Тодорхой насны хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм		
2.Ажлын стандарт, Хөдөлмөрлөх эрх	2.1.Ажлын чанар, стандартад нөлөөлөх эсэх	Тийм		эерэг
	2.2.Ажилчдын эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх эсэх		Үгүй	хамааралгүй
	2.3.Ажилчдын эрх, үүрэгт шууд болон шууд бусаар нөлөөлөх эсэх	Тийм		
	2.4.Шинээр ажлын стандарт гаргах эсэх	Тийм		Эерэг

	2.5.Ажлын байранд технологийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон өөрчлөлт бий болгох эсэх	Тийм		Цахим орчны хүрээнд хүүхдийг аюулгүй байдлыг хангах
3.Нийгмийн тодорхой бүлгийг хамгаалах асуудал	3.1 .Шууд болон шууд бусаар тэгш бус байдал үүсгэх эсэх		Үгүй	
	3.2.Тодорхой бүлэг болон хүмүүст сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх. Тухайлбал, эмзэг бүлэг, хөгжлийн бэршээлтэй иргэд, ажилгүй иргэд, үндэстний цөөнхөд гэх мэт		Үгүй	
	3.3.Гадаадын иргэдэд илэрхий нөлөөлөх эсэх		Үгүй	
4.Төрийн удирдлага, сайн засаглал, шүүх эрх мэдэл, хэвлэл мэдээлэл, ёс суртахуун	4.1.Засаглалын харилцаанд оролцогчдод нөлөөлөх эсэх		Үгүй	
	4.2.Төрийн байгууллагуудын үүрэг, үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм		
	4.3.Төрийн захиргааны албан хаагчдын эрх, үүрэг, харилцаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм		
	4.4.Иргэдийн шүүхэд хандах, асуудлаа шийдвэрлүүлэх эрхэд нөлөөлөх эсэх		Үгүй	
	4.5.Улс төрийн нам, төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх		Үгүй	хамааралгүй

5.Нийтийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал	5.1 .Хувь хүн/нийт хүн амын дундаж наслалт, өвчлөлт, нас баралтын байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм		Малчдад үзүүлэх эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж сайжирна
	5.2. Зохицуулалтын хувилбарын улмаас үүсэх дуу чимээ, агаар, хөрсний чанарын өөрчлөлт хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	хамааралгүй
	5.3.Хүмүүсийн амьдралын хэв маяг (хооллолт, хөдөлгөөн, архи, тамхины хэрэглээ)-т нөлөөлөх эсэх		Үгүй	хамааралгүй
6.Нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэнд, боловсролын систем	6.1.Нийгмийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжид нөлөөлөх эсэх	Тийм		Эерэг
	6.2.Ажилчдын боловсрол, шилжилт хөдөлгөөнд нөлөөлөх эсэх	Тийм		Эерэг
	6.3.Иргэдийн боловсрол (төрийн болон хувийн хэвшлийн боловсролын байгууллага) олох, мэргэжил эзэмших, давтан сургалтад хамрагдахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	
	6.4.Нийгмийн болон эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	
	6.5.Их, дээд сургуулиудын үйл ажиллагаа, өөрийн удирдлагад нөлөөлөх эсэх		Үгүй	
7.Гэмт хэрэг, нийгмийн аюулгүй байдал	7.1.Нийгмийн аюулгүй байдал, гэмт хэргийн нөхцөл байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм		Эерэг

	7.2.Хуулийг албадан хэрэгжүүлэхэд нөлөөлөх эсэх		Үгүй	
	7-3.Гэмт хэргийн илрүүлэлтэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм		Эерэг
	7.4.Гэмт хэргийн хохирогчид, гэрчийн эрхэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	
8.Соёл	8.1.Соёлын өвийг хамгаалахад нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	хамааралгүй
	8.2 Хэл, соёлын ялгаатай байдал бий болгох эсэх, эсхүл уг ялгаатай байдалд нөлөөлөх эсэх		Үгүй	хамааралгүй
	8.3.Иргэдийн түүх, соёлоо хамгаалах оролцоонд нөлөөлөх эсэх	Тийм		Эерэг

4.4. Байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө

Үзүүлэх үр нөлөө	Холбогдох асуулт	Хариулт		Тайлбар
		Тийм	Үгүй	
1 .Агаар	1.1 Зохицуулалтын хувилбарын үр дүнд агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
2.Зам тээвэр, түлш, эрчим хүч	2.1.Тээврийн хэрэгслийн түлшний хэрэглээг нэмэгдүүлэх/бууруулах эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	2.2.Эрчим хүчний хэрэглээг нэмэгдүүлэх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	2.3.Эрчим хүчний үйлдвэрлэлд нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	2.4.Тээврийн хэрэгслийн агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
3.Ан амьтан, ургамлыг хамгаалах	3.1 .Ан амьтны тоо хэмжээг бууруулах эсэх		Үгүй	Хамааралгүй

	3.2.Ховордсон болон нэн ховор амьтан, ургамалд сөргөөр нөлөөлөх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	3.3.Ан амьтдын нүүдэл, суурьшилд сөргөөр нөлөөлөх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	3.4.Тусгай хамгаалалттай газар нутагт сөргөөр нөлөөлөх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
4.Усны нөөц	4.1 .Газрын дээрх ус болон гүний ус, цэвэр усны нөөцөд сөргөөр нөлөөлөх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	4.2.Усны бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	4.3.Ундны усны чанарт нөлөөлөх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
5.Хөрсний бохирдол	5.1.Хөрсний бохирдолтод нөлөө үзүүлэх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	5.2.Хөрсийг эвдэх, ашиглагдсан талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
6.Газрын ашиглалт	6.1 .Ашиглагдаагүй байсан газрыг ашиглах эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	6.2.Газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
	6.3.Экологийн зориулалтаар хамгаалагдсан газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй
7.Нөхөн сэргээгдэх /нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялаг	7.1.Нөхөн сэргээгдэх байгалийн баялгийг өөрөө нөхөн сэргээгдэх чадавхыг нь алдагдуулахгүйгээр зохистой		Үгүй	Хамааралгүй
	7.2-Нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялгийн ашиглалт нэмэгдэх эсэх		Үгүй	Хамааралгүй

4.5. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хууль тогтоомжид нийцсэн байдал

Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хуультай нийцнэ.

ТАВ.ЗӨВЛӨМЖ

Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ шаардлагыг урьдчилан тандах судалгаагаар зохицуулалтын хувилбарыг харьцуулж судалсны үндсэн дээр малчин, мал, бэлчээрийн харилцан шүтэлцээнд тулгуурлан бэлчээрийн мал аж ахуйн уламжлалт соёлыг хадгалах, малчдын хамтын менежментийг төлөвшүүлж малчдын нийтлэг эрх ашгийг хамгаалах, байгалийн нөөц, бэлчээрийг даацад нь тохируулан зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх, малын чанар, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх замаар малчдын амьжиргааг дээшлүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх зорилго бүхий хуулийг шинээр боловсруулж, батлах нь хамгийн оновчтой хувилбар гэж дүгнэв.